

Resim/Picture 1

Kozak ve Kozak Yaylası,
genel görünüş, 1987.

Kozak and Kozak Plateau,
general view, 1987.



Kozak (Bergama) Yöresi Halıları

Prof. Dr. Bekir Deniz*

Anadolu zengin bir dokuma kültürüne sahiptir. Her şehir, kasaba ve köy birer dokuma merkezidir. Türk halı ve düz dokuma yaygılarını tanımak ve bu merkezlerin her birinin tek tek araştırılmasıyla mümkündür; Kozak bunlardan sadece birisidir.

Kozak Bergama'ya (İzmir) bağlı bir bölgenin adıdır. Halk arasında Bergama ile Çanakkale arasındaki köylere *Kozak Köyleri* denir.¹ Yukarıbey Nahiyesi (Bergama) *Kozak* diye bilinir. Yöredeki Yukarıbey, Karaveliler, Kıranlı, Çamavlu, Güneşli (Tekke), Göbeller, Terzihaliller, Kaplan, Hacıhamzalar, Aşağıcuma, Aşağıbey, Hisarköy, Ayvatlar, Yukarıcuma, Demircidere ve Okçular köylerine *Kozak Köyleri*, dağlık ve ormanlık bir alanda kurulan bu bölgeye de *Kozak Yaylası* ismi verilir (Resim 1).

Yöredeki halkın geçim kaynağı tarım, hayvancılık ve halıcılığa dayanır: Adı geçen köylerde yerleşik hayatın yanında göçebelik geleneği hâlâ sürmektedir. Her köyün *Kozak* ve *Kaz Dağları*'nda (Çanakkale) yaylası vardır. Sözelimi, Kıranlı Köyü'nün altı tane yaylası mevcuttur.

Yöre dokumacılığının tarihi gelişimi:

Kozak yöresinde günümüzde halı ve düz dokuma yaygılar (kilim, cicim, zili, sumak) dokunmaktadır. Ancak, dokumacılığın ne zaman başladığını kesin bilmiyoruz: Bugüne gelebilen *pedallı tezgâhlardan* halkın, eskiden beri dokumacılık yaptığı, giyim-kuşam ve sergi ihtiyacını kendisinin ürettiği anlaşılmaktadır. Günümüzde bu tezgâhlara, halk arasında, *tızgâh* (tezgâh) denilmektedir. Tızgâhda, yakın zamanlara kadar düz dokuma yaygı (kilim), heybe, ihram (çarşaf), bel kuşağı, peşkir (havlu), iç ve dış çamaşırlar dokunuyordu. Günümüzde çarşaf, bel kuşağı ve çevrede yaşayan yürükler için yolluk tipi dokumalar yapılmaktadır (Resim 2-3).

Kozak'da eskiden her köyde halı dokunurken günümüzde bu gelenek 15 köyden yalnızca Karaveliler,

Kıranlı, Çamavlu, Güneşli (Tekke), Terzihaliller, Yukarıcuma ve Hacıhamzalar Köyleri'nde sürdürülmektedir.

Dokuma malzemesi ve dokumada kullanılan araçlar:

Kozak köylerinde halının malzemesi yündür: Her ailenin kendi beslediği koyunlarından elde edilen yün yılda iki kez, halkın deyişiyle *hıdırellez*'de (Mayıs) ve *ülker*'de (Ağustos) kesilir. Bu işleme *kırkım* denir. Kırkım için halkın *kırklık* dediği, iki el yardımıyla kullanılan, özel yapılmış makaslar kullanılır. Birinci kırkımda, bir önceki yılın baharında doğan koyunların yünü kesilir. Buna *yapağı* denir. İkinci kırkım baharda doğupta, Ağustos'a kadar büyüyen kuzularda yapılır. Buna da *yün* adı verilir.

Kesilen yünler, halkın deyişiyle "önce sıcak, sonra soğuk su ile *çırpa çırpa* ve *çırpak* (tokaç) diye bilinen ahşap sopalarla dövülerek yıkanır". Kurutulan ve kabaran yünler *yün tarağında* taranır veya bu işle uğraşan *tarakçılara* gönderilir. Tarakçıdan gelen yünler dokuma yapmak ve diğer işlerde kullanmak üzere ayrılır.

Yün eskiden kirmenle eğrilirken, günümüzde halkın *çıkırık* dediği *Çıkırık* ve *iğ* ile eğrilerek iplik haline getirilir. Eğrilen iplere *sümen* denir. Sümenler *yumak* şekline sokulur. Yumak *gobak* adıyla da tanınır. İki yumak birleştirilerek *gelep* (çile) yapılır ve boyacıya gönderilir. Boyacıdan gelen ip tekrar *yumak* şekline çevrilerek

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji – Sanat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Atatürk Kültür Merkezi Haberleşme Üyesi.

1. 1984-87 yıllarında, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile, dönemin Kültür ve Turizm Bakanlığı arasında, Batı Anadolu Bölgesi Halk Kültürünü Araştırma ve Derleme Projesi adıyla bir araştırma yapılmıştır. Bu çalışmaya Sanat Tarihini ilgilendiren maddi kültür bölümünü hazırlamak üzere biz de katıldık. Burada sunduğumuz araştırma, yöredeki 15 köyde yaptığımız, henüz bitirilmemiş çalışmanın bir bölümünü meydana getirmektedir.

Carpets from Kozak (Bergama) Region

Resim/Picture 2

Dızgah (tezgah) dokuma,
Güneşli (Tekke) Köyü (Meysar Uysal), 1987.
Dızgah (loom) weaving,
Güneşli (Tekke) Village (Meysar Uysal), 1987.

Prof. Bekir Deniz*

Anatolia has a very rich weaving culture. Every single city, town and village is a weaving centre. An understanding of Turkish carpets and flat woven coverings can only be possible through a detailed research of those centres, one of which is Kozak.

Kozak is the name of a region of Bergama, İzmir. The villages between Bergama and Çanakkale are called Kozak Villages by the people of that region¹. Yukarıbey Region of Bergama is known as Kozak. Yukarıbey, Karaveliler, Kıranlı, Çamavlu, Güneşli (Tekke), Göbeller, Terzihaliller, Kaplan, Hacıhamzalar, Aşağıcuma, Aşağıbey, Hisarköy, Ayvatlar, Yukarıcuma, Dermircidere and Okçular villages of that region are called *Kozak Villages*, and this region founded on a mountainous and wooded place is named as *Kozak Plateau* (Picture 1).

Living income of the people of that region is based on agriculture, stock-farming and carpet-making. Besides residential life, nomadism is still valid in the above-mentioned villages. Each village has a plateau at Kozak and at Kaz Mountains (Çanakkale). For instance, Kıranlı Village has six (6) plateaus.

* Communication Member of Atatürk Centre of Culture and Training Staff, Archeology and History of Art, Faculty of Letters, Ege University.

1. Between 1984-87, Department of Turkish Language and Literature of the Faculty of Letter of Ege University, together with the Ministry of Culture and Tourism, conducted a research named Project for Research and Collection of Public Culture of Western Anatolia. We, also, participated in this study to prepare physical culture part of this study, which also has something with the History of Art. This paper is a part of this study covering 15 villages of that region and which has not been completed yet.



dokumaya geçilir.

Yörede halı dokuma tezgâhına *ip ağacı*, *kilim ağacı*, *alet* veya *ağaç* denir. Bir tezgâhta, yöresel deyimlerle *dikili ağaç*, *üst ağaç*, *alt ağaç*, *küzü götçe*, *gelevara* veya *gelen varan*, *sofa* bölümleri yer alır: *Dikili ağaç* (yan ağacı) tezgâhi ayakta tutar. *Üst ve alt ağacı* (üst alt bazı) halı ipleri ve dokunan halının üzerlerine sarılmasına yarar. *Küzü göççe* (küzü ağacı) çözgü iplerinin arasını açar. *Gelen-varan* (varan-gelen) dokuma sırasında iplerin bir öne bir arkaya geçmesini sağlar. *Sofa* (kol) alt ve üst ağaçlarını sıkıştırır.

Halk arasında tezgâha dik atılan iplere *eriş*, *arış* veya *çözgü*, yan atılanlara *ar geç*, düğüm ipine de *ilme* veya *halı yüzü* denir: Çözgü çift, atkı (ar geç) tek, desen ipi (ilme) az bükümlüdür. Her dokuma sırasından sonra iki ar geç geçirilir. Ar geç ipi genellikle kırmızı renklidir.

Dokuma tekniği:

Halk arasında tezgâh hazırlamaya *ip çözme* denir: İpler karşılıklı çakılan iki kazığa paralel olarak gerilir. İplerden her biri bu kazığa ayrı bir iple bağlanır. İplerin bağlanmasına *dıdı*, bu işleme de *dıdılama* denir. Dıdılanan ipler başka bir çubuğa geçirilerek tezgâhın alt ve üst ağacındaki yuvalarına yerleştirilir. İplerin bir altından bir üstünden, birbirine göre ters işlemlerle, küzü ve gelvara (gelen-varan) geçirilip gerdirilir ve dokumaya başlanır.

Yörede, halk arasında *çift ilme* denilen çift düğüm tekniği kullanılır. Dokuma sırasında ahşaptan yapılmış kirkit, makas ve jilet'den (cilet) yararlanılır. Hav yüksekliği 6-7 cm.dir.

Boyanın elde edilmesi ve boyama işlemi:

Kozak halılarında siyah (gara), kırmızı (al), yeşil, mavi (mavi) sarı ve pembe (şali) renkler hâkimdir. Bu renkler eskiden bitkisel ve doğal boyalardan yapılmaktadı. Günümüzde daha çok sentetik boyalar kullanılmaktadır. Eskiden boyalar şöyle elde ediliyordu:²

Siyah (gara): Güneşli Köyü'nde, *yağlı gobak* (yalı gobak) veya *telli gobak* denilen mazı ağacı meyvesi, *serkele otu*, *şapla otu* ile, *saçgıvrız* denilen sarı renkli sentetik boyadan yapılır: Bir kazana konulan ipler anılan bitkilerle bir saat kaynatılır. Bu işleme *tetreleme*, suyuna da *tetre* denir. Buradan alman ipler yeniden başka bir kazana yerleştirilir. Üzerine bir tutam *saçgıvrız* boya atılır ve halkın deyimiyle bir daşa (yaklaşık bir saat) kaynatılır. Soğuk su ile durulanır.

Aynı renk *Kıranlı Köyü*'nde *serkele otu*, *yağlı gobalak* ve *şapla otu*'ndan yapılır.³ : İp ve bitkiler kazanda gün boyunca kaynatılır. Kazandan çıkartılır. Üzerine *saçgıvrız* diye bilinen (sarı renkli) boya serpilip kurutulur. Kazana konulup yeniden bir daşa kaynatılır. Az kaynarsa kahverengi, çok kaynarsa, halkın deyimiyle *zivit* (zivt) garası bir renk alır. Kazanda kalan suya *tetre* denir. Tetre başka renklerin eldesinde mordan olarak kullanılır.⁴

Kırmızı: Güneşli Köyü'nde, ipler önce yağlı gobak, serkele otu ve şapla otu ile kaynatılıp, *tetrelenir*. İçine kırmızı renk sentetik boya katılıp yeniden kaynatılıp, durulanır.⁵ *Kıranlı Köyü*'nde sentetik boya ile yapılır: Bir miktar al (kırmızı) ve mor boya su dolu bir kazanda, şapla birlikte, halkın deyimiyle "bir daşa" kaynatılır. Kırmızı bir renk ortaya çıkar.⁶ Eğer ipler önceden dağ eriği (yabani erik) ile kaynatılırsa rengin haslığı artar ve parlak bir görünüm kazanır.⁷

Mavi (Mavi): Yeşil ve mor renkli sentetik boyadan yapılır. Halkın deyimiyle, bir miktar (accık) yeşil ve mor boya su dolu bir kazanda, şapla birlikte bir taşım kaynatılıp indirilir.

Sarı: Güneşli Köyü'nde eskiden *tolu* ağacı bitkisinden yapılırdı. Kazana konulan tolu ve ipler sarı bir renk alıncaya kadar kaynatılır. Soğutulur ve soğuk su ile durulanırdı. *Kıranlı Köyü*'nde ise sarı renkli sentetik boya ve şapla otu'ndan yapılır: Halkın *goyu sarı* dediği boya iple birlikte bir gün boyunca kaynatılır.

Yeşil: Güneşli Köyü'nde, sarı rengin eldesinden sonrasındaki *tetre* ve yeşil renkli sentetik boyadan yapılır: Tetre içine yeşil sentetik boya ilave edilir, yeniden bir, birbuçuk saat kaynatılır. Soğutulur ve ipler soğuk su ile durulanır. Buna halk arasında *tolu yeşili* denirdi.

Günümüzde Güneşli Köyü'nde sarı ve yeşil renk sentetik boya ile yapılır: İp şap ile birlikte bir kazanda kaynatılır. İçine sarı boya atılır. Sarı rengin eldesinden sonra geri kalan suya yeşil boya ilâve edilir. Bu sefer de ipler yeşil renge dönüşür.⁸ *Kıranlı Köyü*'nde yeşil zengin eldesinde, bir kazan içine yeşil sarısı denilen sentetik boya ve şap katılıp iple birlikte bir daşa kaynatılır.

2. Yöre dokumacılığının boya ve boyama tekniği ile ilgili bir çalışmamız yayına hazırlanmıştır.

3. şapla otu kışın yeşil kalan, yaz mevsiminde çiçek açan bir bitkidir. Halk arasında grip, soğuk algınlığı ve göz hastalıklarının tedavisinde de kullanılır.

4. Kıranlı Köyü'nden Rukiye Karaot -70-75 yaşlarında, okuma yazması yok- ve Erbis Deli'nin 70-75 yaşlarında, okuma yazması yok- 27.3.1987 tarihinde şifahen verdiği bilgilere göre.

5. Güneşli Köy'den Meyser (Müesser) Uysal'ın -50 yaşında okuma yazması yok- 29.3.1987 tarihinde verdiği şifahi bilgilere göre.

6. Bergama'da eskiden Gozaklı Rüştü boya satıyordu. Bu işi günümüzde boyacı Yüksel isimli bir şahıs yapmaktadır. (Kıranlı Köyü'nden Rukiye Karaot -70-75 yaşlarında, okuma yazması yok- ve Erbis Deli'nin 70-75 yaşlarında, okuma yazması yok- 27.3.1987 tarihinde şifahen verdiği bilgilere göre).

7. Kıranlı Köyü'nden Rukiye Karaot -70-75 yaşlarında, okuma yazması yok- ve Erbis Deli'nin 70-75 yaşlarında, okuma yazması yok- 27.3.1987 tarihinde şifahen verdiği bilgilere göre.

8. Güneşli Köy'den Meyser (Müesser) Uysal'ın -50 yaşında okuma yazması yok- 29.3.1987 tarihinde verdiği şifahi bilgilere göre.

Resim/Picture 3

Heybe, Kıranlı Köyü, 1987.

Saddle-bag, Kıranlı Village, 1987.





Resim/Picture 4

Namazlağı, Kıranlı Köyü (Kozak), dokuyan: Fatma Çelik, 70-75 yıllık, yün malzemeli, Fatma Karaot evi (Çeyizlik), 1987.

Namazlağı, Kıranlı Village (Kozak), Woven by Fatma Çelik, 70-75 years, wool-made, house of Fatma Karaot (dowry), 1987.

Parmak şekilli bezeme insan parmağına veya tarak motifine benzer. Yan yana üç parmak halinde verilir ve simetrik işlenir. Mihrap yönünü de gösteren bu motif çevredeki halılarda görülmez. Düzdokuma yaygınlarda kullanılır. *Elma motifi* zeminde kullanılan aynı isimli motifin küçültülmüş şeklidir. Yan yana, mavi beyaz renklerle işlenir. (Resim 4).

Gıyı suyu diye anılan dar su genellikle *leblebi*, *sıçan dişi*, *gobak*, *gübecik*, *goza*, *kadın kaşı*, *yanca*, *çaçaron*, *kürekli su* desenleriyle süslenir: *Leblebi* küçük beneklerden meydana gelir. Halk arasında *sıçan dişi* veya *kemik* diye bilinir. *Büyük* (kemik) ve *küçük sıçan dişi* isimli iki ayrı örnek gösterir (Resim 4) (şekil 1a-c).

Yörede mazi ağacına *gobar*, meyvesine *Gobak* veya *yalı gobak* (yağlı gobak) denir. Gobak yenmez. Sadece boya yapımında kullanılır. Koyu kahverengi renkli ve yuvaklak şekilli bu meyve halılarda çiçek şeklinde işlenir (şekil 2-d).

Göbecik diye anılan göbek şekilli süslemeler geometrik karakterlidir. Halk arasında yuvarlak şekilli her desene *gübecik* denir. Halk arasında *ceviz'e goz* denir. Yuvarlak şekilli işlenir. Her tür örnek üzerinde görülür (şekil 1-b, 2-e). *Eğrim su* diye bilinen zikzak şekilli süslemeler geometrik bir bezeme örneği gösterir (şekil 3).

Kadın kaşı motifi yaprak benzeri küçük desenlerin bir ters bir düz yerleştirilmesiyle meydana gelen bir süslemedir. Bir kırmızı, bir yeşil veya farklı renklerle işlenir (şekil 1-h, 2-b,4-b).

Yanca motifi iki tarafı çengel şekilli bir süslemedir. Kürekli su desenine benzer (şekil 4-c). *Kürekli su* deseni ise, ok şekilli, küfi yazıyı andıran bir süslemedir (şekil 4-c).

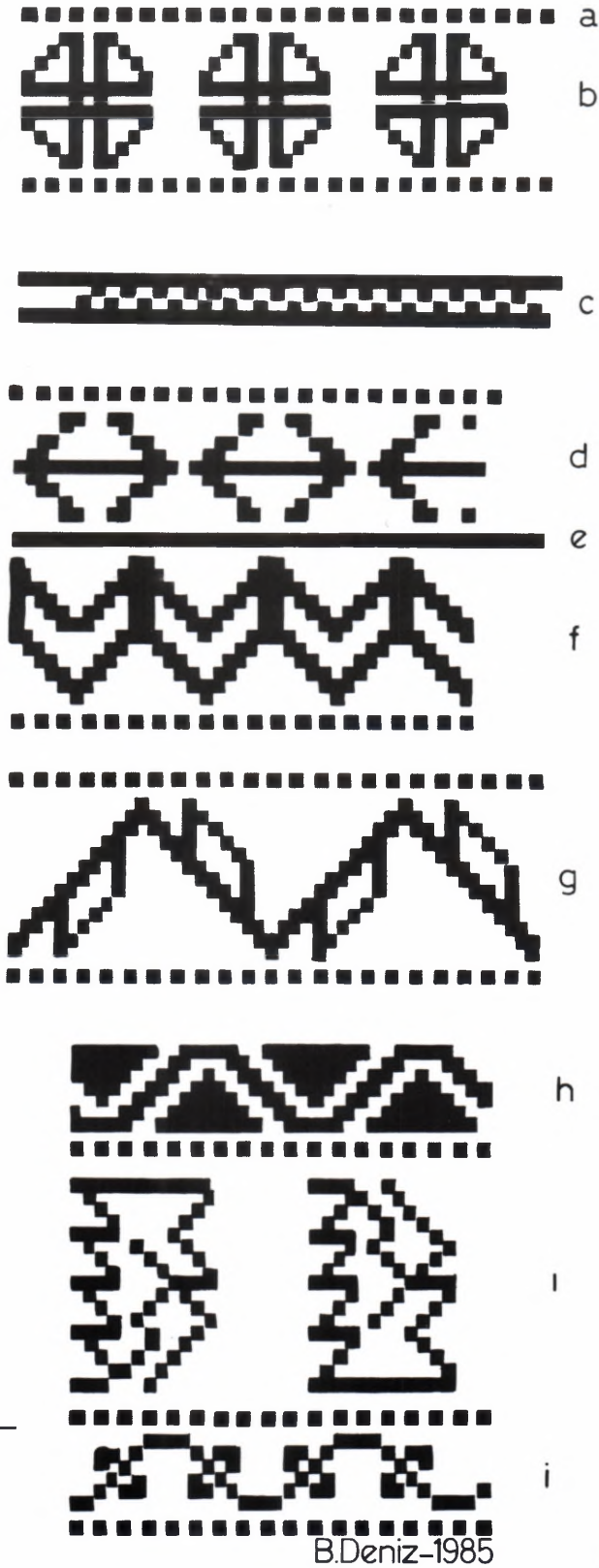
Çaçaron su küçük çiçeklerin bir ters bir düz yerleştirilmesiyle meydana gelir. Çiçekler küçük ve canlı verildiğinden çok konuşkan-canlı anlamına gelen *çaçaron* denir (şekil 1-i,5-b).

Pembe (şali): Halk arasında *şali boya* diye tanınan pembe renkli sentetik boyadan yapılır.

Desen ve kompozisyon özelliği:

Yörede halı desenine *nağış* veya *nanış* (nakış) denir: Nakış ezbere veya önceden dokunmuş örneklerle bakılarak dokunur. Kozak yöresinde bir halıda, halkın deyimiyle, dıştan içe doğru *kilimlik*, *gıyı suyu* (dar su), *ak su* (geniş su) ve *orta yeri* (zemin) bölümleri yer alır. Bunlardan her biri farklı desenlerle süslenir.

Halının başlangıç ve bitişindeki 10-15 cm.lik bölümü, sökülmemesi için kilim gibi dokunur: *Kilimlik* adı verilen bu bölümün üzerinde üçgen ve parmak şekilli süslemeler ve *elma motifi* yer alır. Seccade veya namazlıklar üzerinde işlenen üçgen şekilli süslemeler bazen bir veya yan yana birkaç tane de verilebilir. Halk arasında *musga* (muska) denilen bu süslemeler mihrap yönünü gösterir. Aynı zamanda nazar, uğur işareti ve yöre halılarının damgası (im) sayılır. (Resim 4).



B.Deniz-1985

Şekil/Figure 1

Kozak (Bergama yöresi halılarında, dar kenar (gıyı suyu) süslemesi a) sıçan dişi b) goz içi (ceviz içi) c) sıçan dişi (kemik) d) küreklı su e) kayma direk f) yeşil su g) gelebere (varan-gelen) başlı su h) kadın kaşı y) tarak i) çaçaron su motifi.

Narrow margin ornamentations (gıyı suyu) of Kozak-Bergama carpets; a) sıçan dişi, b) goz içi, c) sıçan dişi (kemik), d) küreklı su, e) kayma direk, f) yeşil su, g) gelebere (varan-gelen), h) kadın kaşı, i) tarak, j) çaçaron su.

Historical Development of Weaving in the Region

At Kozak region, today, carpets and such flat woven coverings as kilim, cicim, zili and sumak are woven. However, we do not have a definite information on the beginning of weaving at this region. It can be observed from the pedal benches still available today that the people have dealt with weaving and produced their clothing and covering needs through weaving for ages. Today, those benches are called tızgah (tezgah=bench). Those benches called tızgah have been used for weaving flat woven coverings (kilim), saddle-bags, bedclothes (ihram=pilgrim's garb), waist belts, towels (peşkir), underwear and dresses until today. Nowadays, bedclothes, waist belt and coverings (yolluk) for the nomad at the neighbourhood (Resim 2-3).

Whereas, previously at Kozak, carpet-weaving was common in every village, now this tradition is only being conducted in Karaveliler, Kıranlı, Çamavlu, Güneşli (Tekke), Terzihaliller, Yukarıcuma and Hacıhamzalar villages out of those 15 villages.

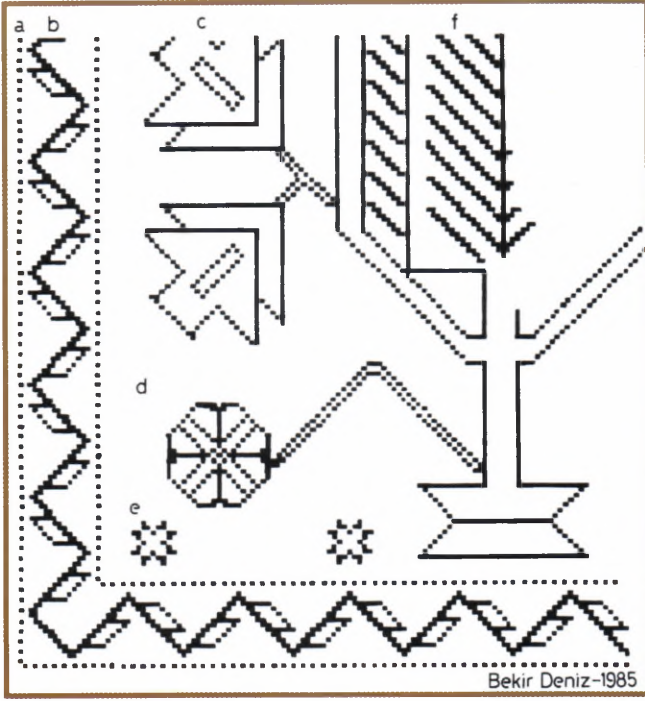
Weaving materials and Equipment Used

Wool is the weaving material in Kozak villages. The wool obtained from the sheep fed by the families are sheared twice-yearly, once in May (hidirellez as people call) and in August (ülker as people call). This process is known as kırkım (shearing). For shearing, specially-produced scissors are used. Those scissors are operated with both hands and named as kırkık by the villagers. During the first shearing, people shear the sheep born in the previous spring and the wool obtained is called fleece (yapağı). At the end of the second shearing, in which people shear the lambs born in the previous spring and grown till August, wool (yün) is obtained.

Sheared wool "are washed with first hot then with cold water beating by using wooden laundry sticks known as çırpak", as told by the people. Dried and fluffed up wool are combed by using a wool card or sent to the craftsman doing this job, called tarakçı. The wool, later on, are divided for weaving and other works.

Wool used to be spun with a hand spindle. Now, it is spun with a spinning wheel (reel) and a spindle and it becomes yarn. Spun yarns, which are called sūmen, are balled (wund into a ball). Two balls are united into a hank, called gelep, and sent to the dyer. This wool, then, is turned into a ball again and it is ready for weaving.

In the region, yarn tree (ip ağacı), kilim tree (kilim ağacı), instrument (alet) and/or tree (ağaç) are the names attributed to carpet loom. A loom consists of planted tree, top tree, bottom tree, küzü götçe, gelevara or gelen varan and stick, as called by the villagers. Planted tree ('side tree') keeps the loom standing. Top and bottom trees are for wrapping the carpet yarns and wrapped carpet over. Kuzu göççe opens the space between warp



Şekil/Figure 2

Saksılı halı torba, Kozak (Bergama) –Kıranlı Köyü, kenar suyu ve zemin süslemesi a) sıçan dişi b) kadın kaşı c) çiçek (lâle) d) gobak e) goza (ceviz içi) f) saksı motifi.

Saksılı carpet bag, Kozak Bergama (Kıranlı Village), kenar suyu (margin) and ground ornamentation a) sıçan dişi, b) kadın kaşı, c) flower (tulip), d) gobak, e) goza, f) saksı.

Ak su adıyla tanınan geniş kenar beyaz zemin üzerinde işlendiği için bu isimle bilinir: *Kestane yaprağı* (çınar yaprağı, bölüklü su, tarak su), *dırnak* (tırnak), *karışık su* (tırnak ve bıçak), *kürekli su* (mekik), *koç başı*, *kadın kaşı*, *çaçaron*, *kürekli su*, *alma* (elma), *çakmak* ve *bıçaklı su* desenleriyle süslenir.

Kestane yaprağı deseni *Bölüklü su* ve *tarak su* diye de bilinir. Kestane ve çınar yaprağına benzeyen süsleme muhtemelen bu bitkilerin yaprağından gelişmiştir. Kenarları dilimli (tırırlı) verildiği için tarak diye de bilinir. Aynı desen zeminde de kullanılır. Yörenin en eski motiflerindedir (Resim 4) (şekil 5-c,6-c,7-b).

Şekil/Figure 3

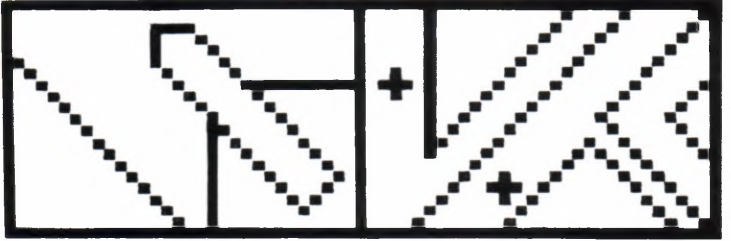
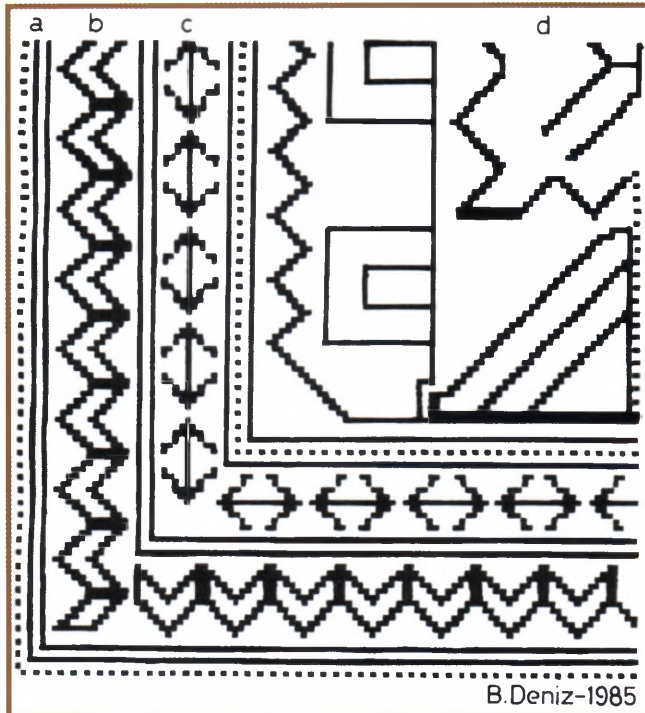
Elek yüzü halı heybe, Kozak (Bergama) –Kıranlı Köyü, kenar suyu süslemesi, "eğrim su" motifi.

Elek yüzü carpet saddle-bag, Kozak Bergama (Kıranlı Village), margin ornamentation, "eğrim su" motif.

Şekil/Figure 4

Çakmaklı halı heybe, Kozak (Bergama) yöresi, kenar suyu ve zemin süslemesi a) sıçan dişi b) kadın kaşı c) kürekli su d) çakmak motifi.

Çakmak carpet saddle-bag, Kozak Bergama, margin and ground ornamentation a) sıçan dişi, b) kadın kaşı, c) kürekli su, d) çakmak.



Bekir Deniz-1985

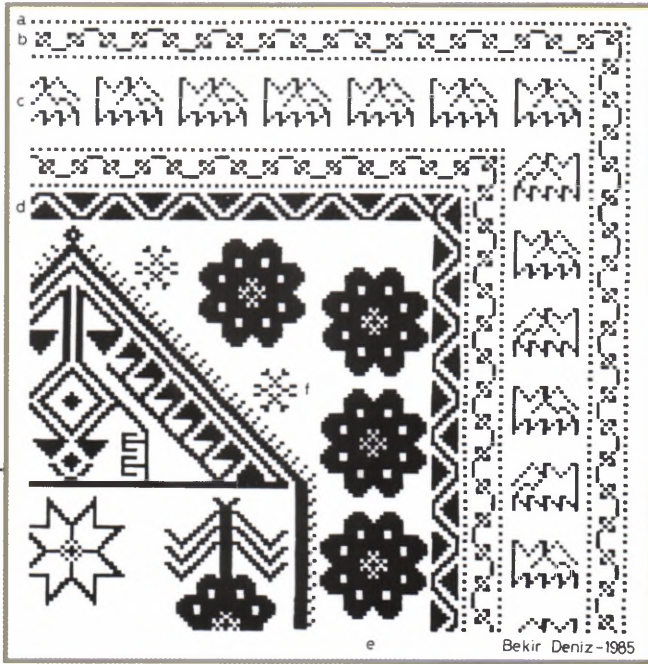
Tırnak (dırnak) motifi kestane yaprağına benzer. Yöre halılarının en eski ve en çok kullanılan süslemelerindedir. Bazı köylerde aynı süslemeye *tarak* (darak) *su motifi* de denir (şekil 8-b1, 9-b).

Çınar yaprağı yörede yetişen aynı isimli bir ağacın yapraklarına benzetilir. Yörenin en eski desenlerindedir. Zemin süslemesi olarak da kullanılır (Resim 5-6).

Karışık su motifi, tırnak ve bıçak isimli iki desenin birleşiminden meydana gelir: *Bıçak* (V) şekilli, çam yaprağını andıran bir bezemedir. Halk arasında *saksı* motif diye de tanınır. *Tırnak* ise kenarları dilimli bir bezemedir (şekil 9 a-b).

Kürekli su motif iki ucu ok şekilli, küfi yazıyı andıran bir bezemedir. Dokumacılıkta kullanılan mekik'e benzediğinden halk arasında *mekik* diye de bilinir. Büyük ve küçük boy halılarda kullanılır. Bu isimle anılan heybeler vardır (şekil 4-c).

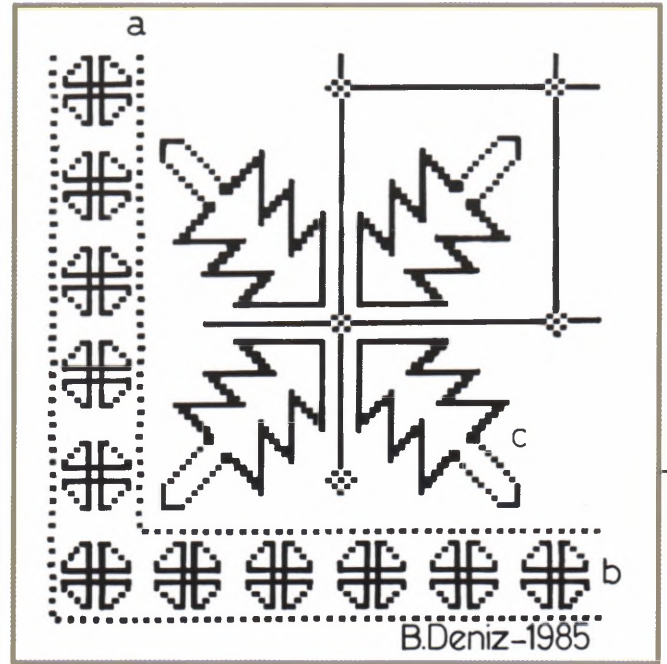
Koç başı motif çengel ismiyle de bilinir. Genellikle tek renkli verilir. Desenin içerisinde farklı renklerle bezendiği örnekler de vardır. Her halıda kullanılır (Resim 4) (şekil 5).



Şekil/Figure 5

Namazla (Namazlık) halısı, Kozak (Bergama) yöresi, kenar suyu ve zemin süslemesi, a) sıçan dişi b) çaçaron su c) tarak d) kadın kaşu e) elma f) goz içi (ceviz içi) motifi.

Namazla carpet (praying rug), Kozak Bergama, margin and ground ornamentation a) sıçan dişi, b) bölüklü su, c) kestane yaprağı.



Şekil/Figure 6

Kestane yaprağı desenli halı, Kozak (Bergama) Yöresi, kenarsuyu ve zemin süslemesi, a) sıçan dişi b) bölüklü su c) kestane yaprağı motifi.

Kestane yaprağı carpet, Kozak Bergama, margin and ground ornamentation, a) sıçan dişi, b) bölüklü su, c) kestane yaprağı.

yarns, whereas *gelen-varan* (*varan-gelen*) allows the yarns passing front and back during weaving. Stick (arm) compresses bottom and top trees.

The yarns vertically attached are called warp (*eriş*, *arış* or *çözgü*) by the villagers, whereas the ones horizontally attached are called filling (*argeç*). The knot yarn is called loop (*ilmek*) or carpet surface. Warp is double twisted, whereas the filling is single and patterning yarn (*loop*) is low twisted.

Weaving Technique

Preparation of the loom is called *yarn untangling*. The yarns are stretched parallel between two piles driven in facing one another. Each yarn is knotted to this pile with a separate thread. The knotting of the yarns is called *didi* and the process *didilama*. Knotted yarns are passed onto another stick and placed into the nests at the top and bottom trees of the loom. The weaving starts with passing and stretching onto the *küzü* and *gelvar* through opposite process lower and upper part of the yarns.

People of the region use double knot technique called double loop. During the weaving process, wooden *kirkit*, *scissors* and *blade* (*cilet*) are used.

Obtaining Dye and Dyeing Process

For Kozak carpets, black (*gara*), red (*al*), green, blue (*mavi*), yellow and pink (*şalı*) colours are dominant. These colours, previously, used to be made by herbal and natural dyes. Nowadays, generally, synthetic dyes are in use. In the past, dyes used to be obtained as follows²:

Black (*gara*): In Güneşli Village, it is made from a yellow coloured synthetic dye called *saçgıvrız*, such herbs as *serkele* and *şapla*, and gall-nut called *yağlı gobak* or *telli gobak*. The yarns are boiled in a boiler along with the mentioned herbs. This process is called *tetreleme*, and the water is called *tetre*. The yarns are taken and put into another boiler. A pinch of *saçgıvrız* is added and it is boiled for a *daşa*, meaning approximately an hour. It is, then, rinsed with cold water.

The same colour is obtained in Kıranlı Village using three herbs, namely *serkele*, *yağlı gobalak* and *şapla*³. Yarns and herbs are boiled in a boiler during the day.

2. We also have a study on dyes and dyeing technique of the region's weaving, which is being ready for publishing.

3. *Şapla* is a plant that is green in winter and blossoms in summer. It is used by the people for curing flu and eye-related illnesses.



Resim/Picture 5

Taban halısı, detay, Terzihaliller Köyü (Kozak), XIX.yy. doğal ve bitkisel boyalı, yün malzemeli, 226x164 cm. (Muhtar'ın evinde), 1987.

Floor carpet, detail, Terzihaliller Vilage (Kozak), 19th Century natural and herbal dyes, 226x164 cm. (house of village headman), 1987.

örneklerde kullanılır. Genellikle kuşaklar halinde ve yan yana işlenir (8-b1).

Çakmak motifi ortadaki küçük bir baklava deseninin dört tarafına, simetrik yerleştirilmiş (S) şekilli bir süslemedir. Halk arasında *deve boynu* da denilen bu süslemelerden her biri ayrı bir renkle bezenir. Büyük boy halılarda geniş kenarda, küçük halılarda zeminde işlenir (Resim 7) (şekil 10). Zeminde işlenen ikinci bir örneğinde ise çakmak kesiti şeklinde verilir (Resim 8) (şekil 4).

Elma motifi çok yapraklı çiçek şeklinde işlenen bir süslemedir. Yuvarlak şekilli yedi veya sekiz yapraktan meydana gelen çiçeğin yaprakları bazen beyaz renkli, bazen de simetrik işlenen mavi, kırmızı ve beyaz renklerle verilir. Seccadelerde mihrabın etrafını çeviren bir süsleme kuşağı üzerinde veya zeminde baklava dilimi şekilli göbek üzerinde işlenir. Küçük boy halılarda göbeğin dört köşesinde görülür. Elma motifi

dışındaki alanlar da *tarak* motifleriyle kuşatılır. Bazen, elmanın dört bir yanına, Milas halılarının turuncu motifine benzeyen, yeşil renkli, kollar uzatılır. Bunlara halk arasında ayak denir. Örneklerine de yeşil ayak adı verilir (şekil 5-e) (Resim 9).

Çınar yaprağı aynı isimli bir ağacın yaprağına benzer. Kenarları dilimli işlenen süsleme tezhip sanatındaki saz yolu desenine benzer. Yaprakların orta noktaları bir çizgiyle birleştirilerek kare alanlar meydana getirilir. Her kare arasında küçük baklava şekilli yeni geometrik şemalar meydana gelir (şekil 6-c, 7-b) (Resim 6-7).

Koca saksı diye de bilinen *Saksı motifi* daha çok küçük boy halılarda kullanılır: Saksı içinde hayat ağacı benzeri bir desen görülür. Hayat ağacının başlangıç ve bitim yerlerinde *elma* motifleri bulunur. Renkleri mavi, kırmızı ve beyazdır. Hayat ağacının gövdesinde simetrik işlenmiş dört lüle motifi yer alır. Lüleler eski halılarda çiçeği andırır

Çakmaklı su (S) şekilli dört simetrik desenin meydana getirdiği bir süslemedir. Beyaz zemin üzerinde, her biri ayrı bir renkle bezenir. Zemin üzerinde de görülür (Resim 7) (şekil 10).

Bıçaklı su motifi baklava dilimi şekilli desenler üzerine yıldız motifiyle süslü bir bezemedir. Yıldızlar daire içerisine işlenir. Desenler bir açık bir koyu renkle verilir. Daha çok seccade tipi halılarda kullanılır.

Orta yeri diye bilinen halı zemini genellikle halıya adını veren bir desene doldurulur ve halılar bu adla tanınır. En çok *tarak*, *elma*, *saksı*, *kestane yaprağı*, *elek yüzü*, *çakmak*, *bölüklü*, *göbek motifi* ve *kuzu* motifleriyle süslenir.

Tarak motifi yöre halılarında kenar suyu olarak da kullanılır. Halk arasında kestane yaprağından geliştiği söylenir. Kenarları tırtırlı işlendiğinden *tırnak* ismiyle de bilinir. Daha çok küçük boy halılarla, heybe, torba türü

They are taken from the boiler and they are dried after adding some *saçgıvrız* dye (yellow) upon them. They are, once again, put into the boiler and boiled for a *daşa*. If boiled less, the colour becomes brown. If boiled for a longer time, the colour becomes a black that is called *zivit* (pitch) black. The water remained in the boiler is called *tetre*. *Tetre* is used as mordant for obtaining other colours.⁴

Red: In Güneşli Village, the yarns are boiled with *yağlı gobak*, *serkele* and *şapla*. Adding red-coloured synthetic dye, they are re-boiled and rinsed.⁵ The colour is obtained in Kıranlı Village through using synthetic dye. A pinch of red and purple dye are boiled in a boiler, along with some alum for a *daşa*, as called by the people. A red colour is obtained.⁶ If yarns are previously boiled with wild plum, the fastness of the dye increases and a more bright appearance is achieved.⁷

Blue (Mavi): It is obtained from green and purple coloured synthetic dyes. A pinch of green and purple dyes are boiled in a boiler full of water, together with some alum, for about an hour.

Yellow: In Güneşli Village, previously, the plant of the *tolu* tree used to be used for obtaining yellow colour. Yarns and *tolu* were boiled in a boiler till they got yellow, they were cooled and rinsed with cold water. In Kıranlı Village, however, it is made from yellow coloured synthetic dye and *şapla*. The dye called by the people '*dark yellow*' is boiled with the yarns during the day.

Green: In Güneşli Village, it is made from the *tetre* remaining after obtaining yellow colour and green coloured synthetic dye. Green synthetic dye is added into the *tetre* and re-boiled for one or one and a half hour. It is cooled and the yarns are rinsed with cold water. People used to call it '*tolu green*'.

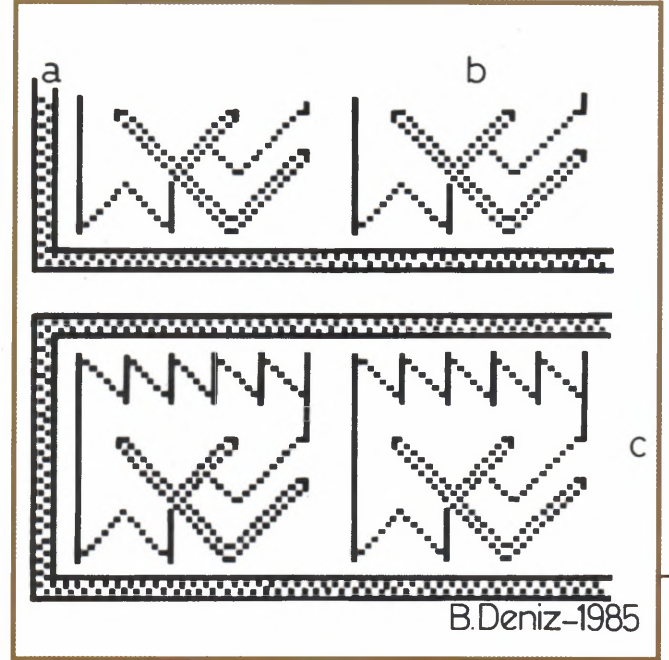
Today in güneşli Village, it is obtained from yellow and green synthetic dyes. The yarn is boiled in a boiler with some alum. Then, yellow dye is added. Green dye is added to the remaining water obtained after

4. According to the orally obtained information (27 Mar 1987) from Rukiye Karaot (70-75 years old, illiterate) and Erbis Deli (70-75 years old, illiterate) from Kıranlı Village.

5. According to the orally obtained information (29 Mar 1987) from Meyser (Müesser) Uysal (50 years old, illiterate) from Güneşli Village.

6. In Bergama, previously, a man called Gozaklı Rüştü used to sell dyes. Today, a man called Yüksel is doing the same job (According to the orally obtained information (27 Mar 1987) from Rukiye Karaot (70-75 years old, illiterate) and Erbis Deli (70-75 years old, illiterate) from Kıranlı Village).

7. According to the orally obtained information (27 Mar 1987) from Rukiye Karaot (70-75 years old, illiterate) and Erbis Deli (70-75 years old, illiterate) from Kıranlı Village.



Şekil/Figure 7

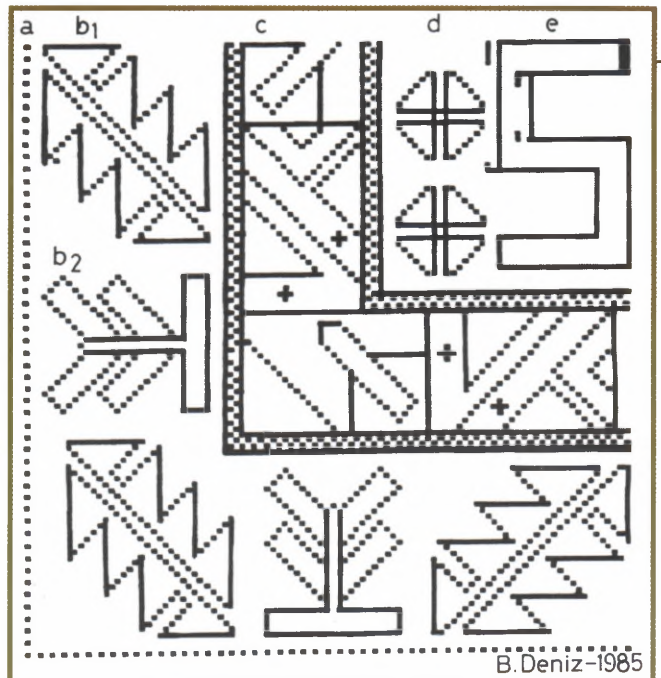
Bölüklü heybe, Kozak (Bergama)- Kıranlı Köyü, kenarsuyu ve zemin süslemesi, a) sıçan dişi b) bölüklü su c) kestane yaprağı deseni.

Bölüklü carpet, Kozak Bergama (Kıranlı Village), margin and ground ornamentation, a) sıçan dişi, b) bölüklü su, c) kestane yaprağı.

Şekil/Figure 8

Elek yüzü halı heybe, Kozak (Bergama) Kıranlı Köyü, kenarsuyu ve zemin süslemesi, a) sıçan dişi b) karışık su c) eğrim su d) goza (ceviz içi) e) deve boynu (anahtar).

Elek yüzü carpet saddle-bag, Kozak Bergama (Kıranlı Village), margin and ground ornamentation a) sıçan dişi, b) karışık su, c) eğrim su, d) goza, e) deve boynu (key).





Resim/Picture 6

Çınar yaprağı torba,
Kıranlı Köyü (Kozak),
yün malzemeli, 1970
yılında dokunmuş
40x50 cm. 1987.

Çınar yaprağı, bag,
Kıranlı Village (Kozak),
wool-made, woven in
1970, 40x50cm., 1987.

Resim/Picture 7

Dırnaklı (Tırnaklı)- çınar
yaprağı Torba, Kıranlı
Köyü, yün malzemeli,
1970 yılında dokunmuş,
40x50 cm. 1987.

Dırnaklı (Nail)-çınar
yaprağı, bag, Kıranlı
Village (Kozak), wool-
made, woven in 1970,
40x50cm., 1987.

şekilde, yenilerde şematik halde dokunur. Ayrıca, yenilerde desenin tamamı beyaz bir zemin üzerinde de görülür (şekil 2) (Resim 10).

*Elek yüzü motif*i hayat ağacı benzeri bir süslemedir. Daha çok küçük halılarda görülür. Simetrik işlenmiş bitkisel desenler kenarları dilimli kırmızı bir zemin üzerinde verilir. Zeminin kenarları dilimli verildiğinden desene elek denir (şekil 8).

*Bölüklü motif*i çiçeklerden meydana gelen bir süslemedir. Çiçeğin yaprakları çok parçalı verilir. Yeni bir süslemedir. Beyaz zemin üzerine, yan yana ve kuşaklar halinde işlenir (şekil 7).

Halı göbeğine halk arasında *zemin* veya *gübecik* denir. Genellikle baklava dilimi şeklinde verilir. İçerisi geometrik ve bitkisel desenlerle doldurulur. Köşeleri elma motifleriyle bezenir. Bazı örneklerde, halkın *gübecik* dediği, halı zeminini elibelinde motifleriyle bezenir. Genellikle tek renkle verilir ve simetrik işlenir. Günümüzde bunların yerini bitkisel karakterli motifler almıştır (Resim 4,9) (şekil 5).



getting yellow colour. Then the yarns are turned to green.⁸ In Kıranlı Village, for obtaining green colour, alum and a synthetic dye called green yellow are boiled in a boiler for a *daşa*.

Pink (*şali*): It is made from the pink coloured synthetic dye, called by people *şali* dye.

Pattern and Composition Features

In the region, carpet pattern is called embroidery (*nağış* or *nanış*). Embroidery is woven by looking at the previously woven samples or simply by heart. A carpet in Kozak region, as called by region's people, consists of such sections as *kilimlik*, *gıyı suyu* (narrow water), *ak su* (broad water) and *orta yeri* (ground), from outward to the inward. Each of these sections are embroidered with different patterns.

The beginning and finishing parts of the carpet (10-15 cm.) are woven like a kilim for avoiding from unravel. On this part called *kilimlik*, there are *apple motifs* and such triangular and finger-like ornamentations. Triangle-shaped ornamentation used for prayer rugs can also be given one or more. Those ornamentations called by the people as *musga* (amulet) shows the *mihrap* (niche in a mosque) direction. It is also accepted as a *nazar* (owned to avert the evil eye), a sign of good fortune and the brand (sign) of region's carpets (Picture 4).

Finger-shaped ornamentation looks like the finger of a human being or a comb motif. It is given as three fingers side by side and embroidered symmetrically. This motif showing the *mihrap* direction is not seen in other carpets woven in neighbourhood. It is used in flat weaving coverings. *Apple motif* is minimised version of the same motif used on the ground. It is embroidered side by side with blue and white colours (Picture 4).

Narrow water named *gıyı suyu* is generally ornamented with *leblebi*, *sıçan dişi*, *gobak*, *gübecik*, *goza*, *kadın kaşısı*, *yanca*, *çaçaron* and *kürekli su* patterns. *Leblebi* (roasted chickpeas) consists of small spots. It is called by region's people as *sıçan dişi* (rat's

tooth) or *kemik* (bone). It has two samples called big (*kemik*) and *small sıçan dişi* (Picture 4) (Figure 1a-c).

In the region gall-nut tree is called *gobar*, whereas its fruit is called *gobak* or *yalı gobak* (*yağlı gobak*). *Gobak* is not for eating, but it is used for producing dyes. This dark brown fruit with a round shape is embroidered as a flower on the carpets (Figure 2d).

Belly-shaped ornamentations called *gübecik* have a geometrical character. People call every round-shaped pattern '*gübecik*'. Walnut is called by region's people as *goz*. It is embroidered as round shaped and is seen on every sample (Figure 1b-2e). Zigzagging ornamentations known as *eğrim su* show an example of geometrical embroidery (Figure 3).

Kadın kaşısı (woman's eyebrow) motif is an ornamentation consisting of straight and reverse placed small leaf-like patterns. It is embroidered a red, a green or using different colours (Figure 1h-2b-4b).

8. According to the orally obtained information (29 Mar 1987) from Meyser (Müesser) Uysal (50 years old, illiterate) from Güneşli Village.



Resim/Picture 8

Çakmaklı (elek yüzü) heybe,
Kıranlı Köyü (Kozak), 1984.

Çakmaklı saddle-bag,
Kıranlı Village (Kozak), 1984.

Özellikle seccadelerde zemin uzun dikdörtgen şekilli üç kartujla doldurulur. Her birinin arasında kalan boşluklar geometrik desenlerle bezenir. İçleri elma, bıçaklı su ve yıldız motifleriyle doldurulur. Alttan ve üstten uçları ok şeklinde sivri desenlerle kuşatılan bu bezeme halının bütününe hâkimdir (Resim 11).

Kuzu motifi yeni bir süslemedir. Eski halılarda yoktur. Genellikle torba, heybe türü dokumalarda görülür. Görünüm açısından hayvan motifinden çok bitkisel bir süslemeyi andırır (Resim 12).

Çeşit:

Kozak yöresi halılarının eski örnekleri daha çok *namazlık, yer sergisi, torba* ve *heybe* tipindedir. Günümüzde seccade, heybe ve torba dokunur. Ancak, örnekler çeşit adıyla değil, koca saksılı torba, çakmaklı heybe gibi desen isimleriyle tanınır (Resim 3,4,8).

Resim/Picture 9

Elmalı-yeşil bacak torba, Terzihaliller Köyü (Kozak), 1984.

Apple - Red Foot bag, Terzihaliller Village (Kozak), 1984.



DEĞERLENDİRME ve SONUÇ:

Batı Anadolu Bölgesi halılarının tarihçesi, Türklerin bölgeye hâkim olduğu XIV. yy.'dan itibaren başlar. Yöre halıcılığına damgasını vuran *Bergama Halıları* da aynı dönemde ortaya çıkar. Ancak, Bergama halılarının Bergama'nın neresinde dokunduğu çok kesin değildir. Bugünkü coğrafi sınırlarıyla Bergama çok küçük bir ortamda kalır. O dönemlerde, bugünkü Bergama'ya bağlı köylerde yaşayanların çoğunluğunun, Uşak'tan Çanakkale'ye kadar uzanan geniş alanlarda, göçebe yaşadığı ve sürekli yer değiştirdiği ve geç iskân edildiğini⁹ düşünürsek, Bergama halılarının çok geniş bir alanda olduğu görülür.¹⁰

Bugün Bergama sınırları içinde kalan Kozak halılarının, anılan yıllarda, Bergama halılarına katkısını iyi bilmiyoruz. Bu nedenle Kozak halılarının tarihçesini, Bergama halılarıyla başlatmak mümkün değildir. Kozak halılarının geçmişini, bugün için, mevcut örneklerle bakarak ancak, XVIII. yy.'a kadar götürebiliyoruz.

Kozak halılarının eski *Bergama Halılarına* benzeyen en önemli yanı zeminin karelere ayrılmasıdır: Yabancıların Holbein Halısı dediği, XV-XVI. yy. *Erken Dönem Osmanlı Halıları'nda* zemin karelere bölünür. Kendi arasında dört gruba ayrılan söz konusu halıların bir ve ikinci tipinde zemin kendi içinde, küçük karelere bölünür. İçlerine sekizgenler yerleştirilir. Karelerin köşeleriyle sekizgenler arasında eşkenar dörtgenler meydana gelir. Bunların da içi bitkisel desenlerle doldurulur. Üçüncü ve dördüncü grubunda ise zemin iki eşit kareye bölünür. Bunların içine sekizgenler yerleştirilir. Sekizgenlerden her birine, erken dönemde hayvan motifleri, daha geç dönemde de bitkisel karakterli süslemeler yapılır. Söz konusu halıların ilk iki grubunun *Uşak*, üç ve dördüncü grubunun da *Bergama* civarında dokunduğu kabul edilir. Ancak, bu halıların XVIII-XIX. yy.'dan itibaren nasıl bir gelişme gösterdiği pek iyi bilinmez. Buna rağmen, zeminin iki eşkenar dörtgene ayrılıp, içlerinin geometrik ve bitkisel desenlerle doldurulduğu örnekleri, eski geleneğin takipçileri olarak görülür.

Araştırmalarımız sırasında, anılan yıllarda Uşak ve Bergama yöresinde dokunduğu kabul edilen örneklerin benzerlerini bulduk (Resim 5-6): Bu halılar, Erken Dönem Osmanlı Halıları'nda görülen geleneksel süsleme şemasının XVIII-XIX. yy.'da Kozak yöresinde de dokunduğu ve

9. Osman Bayatlı, *Bergama'da Yakın Tarih Olayları*, XVIII-XIX.yy., İzmir 1957, s.73-74.

10. Bergama yöresi dokumaları için bkz. May H. Beattie. "Some Weft Float Brocaded Rugs of The Bergama Ezine Region", *Textile Museum Journal*, Vol. III, Number 2, December 1971, s. 20-27; O. Bayatlı, *Bergama'da Dokumacılık* *Türk Etnografya Dergisi*, sayı 11, Ankara 1957, s.53-55; D. Pinkwart-E.Steiner, *Bergama Çuvalları, Die Schmuckake Der Yürüken Nordwestanatoliens*, Köln 1991.

Yanca motif is an ornamentation like a two-sided hook. It looks like *kürekli su pattern* (Figure 4c) which is an arrow-shaped ornamentation resembling kufi writing (Figure 4c).

Çaçaron su consists of small flowers place straight and reverse. Since the embroidered flowers are so small and vivid, it is called *çaçaron* meaning vivid/talkative (Figure 1i-5b).

Broad margin named *ak su* (white water) is called so for it is embroidered on a white ground. It is embroidered with such designs as *kestane yaprağı* (plane-tree leaf=*bölüklü su/tarak su*), *dırnak* (nail), *karışık su* (nail and knife), *kürekli su* (shuttle), *koç başı* (ram head), *kadın kaşı*, *çaçaron*, *kürekli su*, *alma* (apple), *çakmak* and *bıçaklı su*.

Kestane yaprağı is also known as *bölüklü su* and *tarak su*. This ornamentation resembling the leaves of plane-tree and/or of chestnut tree is, probably, developed from the leaves of these plants. Since the sides are given jagged (uneven), it is also called *tarak* (comb). The same pattern is used on the ground as well and it is one of the oldest patterns of the region (Picture 4) (Figure 5c-6c-7b).

Dırnak (nail) motif looks like chestnut leaf. It is one of the oldest and commonly used patterns. In some villages, the same ornamentation is called *tarak su* motif (Figure 8b1-9b).

Çınar yaprağı (plane-tree leaf) resembles the leaves of a tree grown in the region with a similar name. It is also one of the oldest patterns in the region and is used as ground ornamentation as well (Picture 5-6).

Karışık su motif consists of two patterns called nail and knife. Knife is a V-shaped ornamentation resembling pine leaves. It is also known as *saksı motif* among the people. Nail is a jagged ornamentation (Figure 9a-b).

Kürekli su motif is an arrow-shaped ornamentation resembling kufi writing. As it resembles to shuttle used in weaving, it is known by the people as 'shuttle'. It is used in big and small carpets. There are some saddle-bags called by this name (Figure 4c).

Koç başı (ram head) is known as hook. Generally, it is given as single-coloured. But, there are some samples where the inside of the patterns is ornamented with various colours. It is used for every carpet (Picture 4) (Figure 5).

Çakmaklı su is an ornament consisting of S-shaped four symmetrical patterns. On a white ground, each is ornamented with a separate colour. It is also seen on

the ground (Picture 7) (Figure 10).

Bıçaklı su motif is an ornament decorated with star motifs on the lozenge-shaped patterns. The stars are embroidered into the circle. The patterns are given one light and one dark colour. It is commonly used in prayer rug type carpets.

Carpet ground known as *orta yeri* is, generally, filled with a pattern which gives its name to the carpets and the carpets are named so. It is often embroidered with such motifs as *tarak*, *elma*, *saksı*, *kestane yaprağı*, *elek yüzü*, *çakmak*, *bölüklü*, *göbek motifi* and *kuzu motifi*.

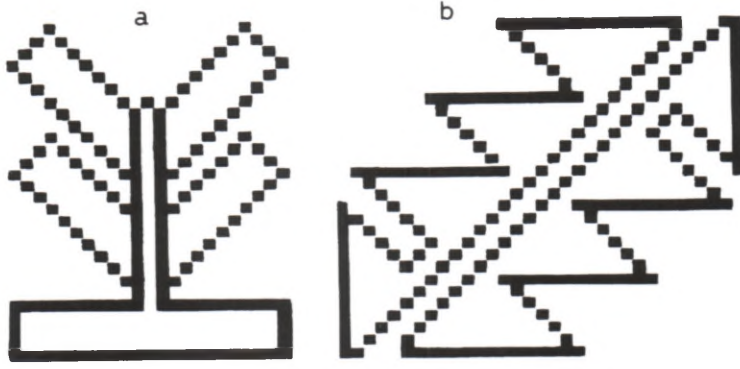
Tarak motif is used as margin (*kenar suyu*) for the carpets of the region. People state that it has developed from the leaves of plane-tree. Since the sides are jagged, it is also known as *dırnak* (nail). It is generally used for smallest carpets, saddle-bags and bags. It is commonly embroidered side by side and diagonally (8b1).

Çakmak (lighter) motif is a S-shaped ornamentation placed symmetrically onto the four sides of a small lozenge-shaped pattern. Each of these ornamentations, known as *deve boynu* (camel neck) as well, is embroidered with a different colour. It is embroidered at the broad margin of the big carpets and on the ground of the smaller ones (Picture 7) (Figure 10). In the second sample embroidered on the ground, it is given as lighter section (Picture 8) (Figure 4).

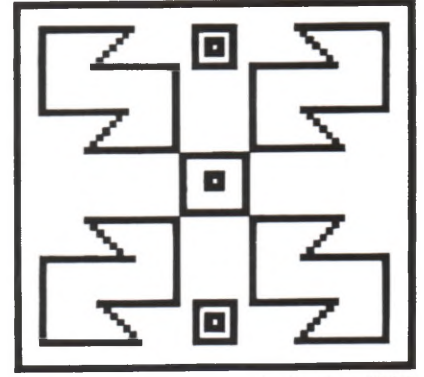
Apple motif is an ornamentation embroidered as a flower with lots of leaves. The leaves of the flower consisting of round-shaped seven or eight leaves are given through blue, red and white colours, sometimes symmetrically embroidered. It is embroidered on the lozenge-shaped centre of the ground or on an embroidery belt surrounding the *mihrab* on the praying rugs. On the small carpets, it is seen on the four corners of the centre. Other parts that are not covered by the apple motif are covered with *tarak* (comb) motif. Sometimes, to the surroundings of the apple, green arms are extended which are similar to the Seville orange motif of Milas carpets. People call them *ayak* (foot) and their samples are called green foot (Figure 5e) (Picture 9).

Chestnut leaf motif resembles the leaf of the chestnut tree. This ornament with jagged margins looks like the *saz yolu* pattern used in gilding. Central points of the leaves are combined through a line and there become square areas. Between each square, new lozenge-shaped geometrical schemes occur Figure 6c-7b) (Picture 6-7).

Flowerpot motif, known as *saksı* or *koca saksı*, is generally used for small carpets. In the flowerpot, there is seen a pattern like a family tree. There are apple motifs



Bekir Deniz-1985



b.deniz -1985

Şekil/Figure 9

Elek yüzü halı heybe, Kozak (Bergama) yöresi, "Ak su" (geniş kenar) süslemesi a) bıçak su (saksı) b) tırnak motifi.

Elek yüzü carpet saddle-bag, Kozak Bergama, ak su broad margin ornamentation a) bıçak su (saksı), b) tırnak (nail).

Şekil/Figure 10

Halı torba, Kozak (Bergama) yöresi, zemin süslemesi, "çakmak" motifi.

Carpet bag, Kozak Bergama, ground ornamentation, çakmak (lighter) motif.

günümüzde de dokunmaya devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, Bergama'nın anılan yıllarda bugünkü coğrafi sınırlarındaki Bergama olmadığı ve Bergama Halılarının çok geniş alanlarda dokunduğu hakkındaki görüşümüzü de doğrulamaktadır.

Kozak yöresi halılarının malzemesi tüm Anadolu'daki gibi yündür. Yünün elde edilişi ve iplik haline getirilmesi de geleneksel usullerle yapılır. Kozak'da da, Batı Anadolu halılarındaki gibi, yünün eğrilmesinde iğ ve çıkrık kullanılır. Kirmen tercih edilmez. Her dokuma merkezinde eskiden kirmen kullanıldığı söylene de, çoğu kez iğ ve kirmen birbiriyle karıştırılır, iğ'e kirmen, kirmene de iğ denir.

Anadolu'nun diğer bölgelerinde ise kirmen ve iğ kullanımı daha yaygındır. Halılar *Türk düğümü* tekniğiyle dokunur. Bu gelenek bugün Anadolu'nun her yerinde görülmektedir. Buna karşılık, belki de Isparta halılarının etkisiyle, Demirci, Gördes, Kula (Manisa) gibi merkezlerde tek düğüm tekniği de kullanılmaktadır.¹¹

Kozak yöresi halılarında, Anadolu'nun diğer yerlerindeki gibi, yakın zamanlara kadar doğal ve bitkisel boyalar kullanılırken, günümüzde sentetik boyalar tercih edilmektedir. Ancak, Kozak yöresinde doğal boya kullanımı daha yaygındır: Kozak'ta iplerin tetrelenmesinde kullanılan yağlı gobak Yunddağ ile, Ayvacık ve Ezine'de de görülür. Yunddağ yöresinde aşgana diye anılan tetre palamut (pelit) başlıkları, doğal göletlerden alınan çamur, ceviz tetiri ve kök boyadan yapılır. Kozak'da saydığımız bitkiler ve çamur kullanma geleneği yoktur.

Anadolu'da altı parmaklı el uğursuzluk işareti sayılır. Halı veya düz dokuma yaygılarda altı parmak işlenmesi ise dokumayı kem gözlerden koruyan bir tılsım kabul edilir. Kozak halılarının kilimlik bölümündeki el veya parmak motifinin benzerlerine Selendi, Kula (Manisa), Kırşehir, Yozgat, Sivas, Erzurum, Kars yöresi halı ve düz dokuma yaygılarında da rastlanır ve Kozak'taki anlamı ifade eder.¹²

Kozak halılarının kilimlik bölümünde işlenen muska motifi Yunddağ ve Madra yöresi (Bergama) halı ve düz dokuma yaygılarıyla, Ezine ve Ayvacık halılarında da görülür: Muska motifi mihrap yönünü göstermesinin yanında, bulunduğu halıyı nazardan koruyan bir tılsım amacıyla da işlenir. Ayvacık, Ezine (Çanakkale), Yunddağ, Selendi, Kula (Manisa) yöresi halı ve düz dokuma yaygılarında muskanın yanında ejder de görülür; Anadolu-Türk sanatında mimaride de görülen ejder, bulunduğu dokumayı nazar ve kötülüklerden koruyan bir tılsım olarak kullanılır.¹³

Kozak halılarında kilimlik bölümü, dar ve geniş bordür ile zeminde işlenen elma motifi Anadolu'da dokunan halı ve düz dokuma yaygılarının sevilen bir süslemesidir: Elma halk arasında, misk-i amber gibi koktuğu için cennet meyvesi sayılır. Kozak'da da aynı anlamı ifade eder.

Kozak halılarının dar ve geniş kenarları üzerinde kullanılan kadın kaşı motifi Yunddağ, Çanakkale yöresi ile, İç Anadolu Bölgesi halı ve düz dokuma yaygılarında da görülür. Yunddağ ve Çanakkale'de kadın kaşı, Yahyalı (Kayseri), Maden (Niğde) ve Taşpınar (Aksaray) halılarında çatık kaş adıyla tanınır.

Kürekli su ve yanca, çaçeron su, gobak ve goz (ceviz içi) kestane yaprağı, çınar yaprağı motifleri Yunddağ ve Madra yöresi ile, Ezine ve Ayvacık halılarında da görülür.

11. Kula ve Gördes halıları için bkz. B. Deniz, "Kula Halıları", *Bilim Birlik Başarı*, yıl 12, sayı 44,1985, s.17; B. Deniz, "Gördes Halıları", *Bilim Birlik Başarı*, yıl 12, sayı 45, 1986, s.16.

12. El motifleri ve sembolik anlamları hk. bkz. A. Aldoğan., "Anadolu Kültüründe- El Sanatlarında Sembolik El Motifi", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 2, Nisan 1988, s.83-90.

13. Mimaride ve dokumalarda ejder motifleri hk. bkz., G. Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri", *Belleten*, cilt XXXIII, sayı 130, 1969, s.171-216; B. Deniz, "Le Motif du Dragons Dans Le Tissage de L'Anatolie-Turc", *Milletlerarası Türk Soylu Halklarının Halı, Kilim, Cicim, Zili, Sumak, Keçe Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kayseri 27-31 Mayıs 1996, Atatürk Kültür Merkezi Yayını (baskıda).

at the beginning and end points of the family tree. The colours are blue, red and white. There are four tulip motif symmetrically embroidered on the body of the family tree. The tulips that used to be woven like flowers in the old carpets are now woven schematically. Furthermore, in the new carpets, whole pattern is seen on a white ground (Figure 2) (Picture 10).

Elek yüzü (sieve) motif is an ornamentation similar to the family tree and is mostly seen on smaller carpets. Symmetrically embroidered herbal patterns are given on a red jagged ground. Since the margins of the ground are jagged, the pattern is called sieve (Figure 8).

Bölüklü motif is an ornamentation consisting of flowers. Leaves of the flower are multi-piece. It is a new ornamentation and it is embroidered on a white ground side by side and diagonally (Figure 7). Centre of the carpet is called *zemin* or *gübecik*. It is commonly given as lozenge-shaped and the inside is filled with geometrical and herbal patterns. The corners are ornamented with apple motifs. In some samples, carpet ground, or *gübecik*, is embroidered with *elibeline* motifs. It is generally given as single-colour and embroidered symmetrically. Today, herbal-like motifs are being used instead (Picture 4-9) (Figure 5).

Especially on the prayer rugs, the ground is filled with three long rectangular cartridges. The spaces between each cartridge are ornamented with geometrical patterns and the inside are filled with apple, *bıçaklı su* and star motifs. This ornamentation surrounded with sharp arrow-headed patterns is dominant upon whole carpet (Picture 11).

Kuzu (lamb) motif is a new embroidery. It was not used in old carpets. It is generally seen on such weavings as bag or saddle-bags. In terms of appearance, it is more like a flower-like ornamentation than an animal-like one (Picture 12).

Variations

Old samples of Kozak carpets are mostly prayer rug, floor covering, bag and saddle-bag type weavings. Today, prayer rugs, bags and saddle-bags are woven. However, the samples are not called by the names of variations, but by the names of patterns such as *koca saksılı bag* or *çakmaklı saddle-bag* (Picture 3-4-8).

ASSESSMENT AND CONCLUSION

History of Western Anatolian Region carpets starts from 14th century when the Turks are the rulers of the region. The appearance of the Bergama Carpets,

Resim/Picture 10

Koca saksılı torba, Kıranlı Köyü (Kozak), 1984.

Koca Saksılı, bag, Kıranlı Village (Kozak), 1984.



Resim/Picture 11

Guzulu namazla (Kuzulu namazlağı), Terzihaliller Köyü (Kozak), Dokuyan: Elif Bozkaya (1970 yılına ait), yün malzemeli, 1987.

Guzulu Namazla, Terzihaliller Village (Kozak), wover by Elif Bozkaya (in 1970), wool-made, 1987.

Anılan yörelerde de aynı isimle bilinir. Belli ki anılan tüm yörelerin ortak bir motifidir.

Kozak halılarında kenar bordür ve zemininde kullanılan *çakmak* motif Ayvacık ve Ezine halılarında da görülür. Yörenin ortak bir süslemesidir (şekil 10). Çakmak motifinin muhtar çakmaklarının kesitine benzeyen şekli ise Kozak halılarına özgü bir süslemedir (şekil 4) (Resim 8).

Kozak yöresi halılarının zemininde işlenen (V) şekilli bezemeler yeni bir süslemedir (Resim 4). Ayvacık yöresi düz dokuma yaygılarındaki topallayarak yürüyen bir insanı sembolize eden *gırla* motifiyle büyük bir benzerlik gösteren bu desenin Kozak halılarındaki geleneksel biçimi elibelinde motifi şeklindedir. Ancak, unutulmuş durumdadır.¹⁴

Bıçaklı su motifi Kozak yöresinin eski bir süslemesidir. *Yağcibedir* (Balıkesir) halılarından başlayarak, Antalya'ya kadar uzanan geniş bir alanda görülen bu süsleme, günümüzde daha çok *Döşemealtı* halılarında kullanılır ve o yörenin özgün bir motifi kabul edilir. Ancak, bu desen, XVIII-XIX.yy.'larda Balkanlar ve Karadeniz üzerinden yapılan göçler sonunda, Ege ve Akdeniz sahillerine taşınmıştır. Günümüze kadar da değişerek gelmiştir. Bugün daha çok Antalya yöresi halılarında kullanılmaktadır.

Kuzulu halı denilen örneklerin zemininde kullanılan yan yana birkaç dikdörtgen şemadan meydana gelen süslemeleri de *Fethiye* (Megri) halılarına benzer. Bu desen de, muhtemelen, yukarıda zikrettiğimiz göçlerle, bölgenin ortak bir motifi haline gelmiştir (Resim 11).

Kozak halılarının motifleri daha çok bitkisel karakterlidir. Kullanma eşyaları ve geometrik süslemeler de görülür. İnsan ve hayvan figürü yok denilecek kadar azdır. Eski halılarda kullanılan, halkın *gübecik* dediği elibelinde motifleri bugünkü halılarda görülmez. *Kuzu* diye anılan süslemeler ise hayvan figüründen çok bitkisel bir bezemeyi andırır. Çakmak da denilen *deve boynu* motifi çok az görülen bir süslemedir (Resim 5-12).

Batı Anadolu Bölgesi halılarının klasik örneklerinde figür çok yaygındır: Türk Halı Sanatı Tarihinde *Hayvan Figürlü Anadolu Halıları* da denilen XIV-XV. yy. *Beylikler Dönemi Halıları*, anılan bölgede, yüzyılımıza kadar devam etmiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz figürler, günümüzde bunların geleneğini devam ettiren örneklerdir. Kozak halılarında çeşit fazla değildir. Yunddağ ve Madra bölgesinde de, eski örneklerde, seccade, namazlık, heybe ve torba türü dokumalar daha yaygındır. Yastık örnekleri bile yok



denilecek kadar azdır. Günümüzde de aynı özellikler devam etmektedir (Resim 3,4,8,12).

Sonuç olarak, *Kozak*, Türk Halı Sanatı Tarihi'nde *Bergama Halıları* diye tanıdığımız ünlü halıların dokunduğu merkezlerden birisidir. Belki, o ünlü halıların da dokunduğu bu bölge Yunddağ, Madra, Bergama, Dikili ve Kaz Dağları ile, Çanakkale'nin Ezine, Ayvacık gibi ünlü halı ve düz dokuma yaygı merkezleri arasında bir köprü durumundadır. Bu nedenle anılan yöre halılarıyla desen, renk, çeşit açısından büyük bir benzerlik gösterir. Kozak çok tanınmış bir bölge değildir ama, günümüzde, geleneksel usullerle halı dokuyan, Anadolu'nun bozulmamış, ender merkezlerinden birisidir. ■

14. Desen hk. bkz., J.İten-Maritz, *Le Tapis Turc, Anatolie-Asie Mineure*, Paris 1975, s.116-121.

also goes back to the same date. However, at which part of Bergama those Bergama carpets were woven is not certain. In terms of today's geographical borders, Bergama has a very limited territory. However, taking into consideration that the people living in the villages of today's Bergama used to live in the past in such broad areas from Uşak to Çanakkale as nomads and lately settled⁹, it can be observed that the Bergama carpets is expanded on a very broad area.¹⁰

We do not know well about the contribution of Kozak carpets, which today have its place within Bergama, to Bergama carpets on aforementioned dates. Therefore, it is not proper to start the history of Kozak carpets with Bergama carpets. Looking at the existing samples, we can take the history of Kozak carpets back to at least 18th century.

The most similar feature of Kozak carpets to the old Bergama carpets is the ground divided into squares. The division of the ground to the squares is also seen in 15th-16th Centuries Early Period Ottoman Carpets, called by foreigners as Holbein Carpets. Those carpets are divided into four groups, where for the first and the second groups, the grounds are divided into small squares into which octagons are placed. Thus, equilateral quadrangles are formed automatically between the octagons and corners of the squares. The inside of the quadrangles are filled with herbal patterns. For the third and fourth groups, the grounds are divided into two equal squares and octagons are placed into these squares. Each octagon is embroidered with animal motifs in early times and herbal motifs nowadays. It is accepted that the first two groups have been woven in Uşak and the other two groups have been woven in Bergama region. However, the development of these carpets beginning from 18th-19th centuries is not clear. The carpets with grounds divided into two equilateral quadrangles which are filled with geometrical and herbal patterns are considered to follow the old tradition.

During our researches, we found the copies of the samples accepted as woven in Uşak and Bergama regions between the aforementioned dates (Picture 5-6). These carpets are important since they show that the ornamentation scheme observed in Early Period Ottoman Carpets were woven between 18th-19th centuries at Kozak region and still being woven today. Furthermore, it also supports our ideas as to that Bergama in those centuries was not within today's borders and that the Bergama carpets are woven in a very broad area.

The material used for Kozak carpets is wool as in whole Anatolia. Obtaining the wool and making yarns is done through traditional ways. In Kozak, as in Western

Anatolian carpets, spindle and reel are used for spinning the wool. Hand spindle (kirmen) is not preferable. Though it is said that in the past hand spindle were used in weaving centres, mostly spindle and hand spindle terms are mixed.

In other regions of Anatolia, spindle use is more common. The carpets are woven using Turkish knot technique. This tradition is seen in every part of Anatolia. After all, perhaps due to the influence of Isparta carpets, such centres as Demirci, Gördes and Kula (Manisa) single knot technique is used as well.¹¹

For Kozak carpets, as in any other place in Anatolia, synthetic dyes are preferred today whereas natural and herbal dyes used to be preferred in near past. However, in Kozak region, use of natural dye is more common. *Yağlı gobak*, used in Kozak for colouring the yarns, is seen in Yunddağ, Ayvacık and Ezine. *Tetre acorn* called in Yunddağ region as *aşgana* is made from walnut, madder and mud taken from natural ponds. In Kozak, those herbs and mud tradition does not exist.

In anatolia, hand with six fingers is considered evil eye. Six finger embroidery on carpets or flat weaving coverings is considered as a talisman which protects the weaving from evil eye. The samples of hand and finger motifs on the *kilimlik* part of Kozak carpets can also be seen in and have the same meaning with the ones on the carpets and flat weavings produced in Selendi, Kula (Manisa), Kırşehir, Yozgat, Sivas, Erzurum and Kars.¹²

Amulet (*muska*) motif on the *kilimlik* part of Kozak carpets can also be observed in Ezine and Ayvacık carpets and on the flat weavings of Yunddağ and Madra region (Bergama). Amulet motif is embroidered both to show the *mihrap* direction and to be a talisman protecting the carpet from evil eye. In Ayvacık, Ezine (Çanakkale), Yuddağ, Selendi, Kula (Manisa) carpets and flat weavings, dragon motifs are placed beside amulet motifs. Dragon motifs, observed in Anatolian-Turkish architecture as

9. Osman Bayatlı, *Bergama'da Yakın Tarih Olayları, XVIII-XIX y.y.*, İzmir 1957, pp.73-74.

10. For Bergama region's weavings see May H. Beattie. "Some Weft Float Brocaded Rugs of The Bergama-Ezine Region", *Textile museum Journal*, Vol.III, Number 2, December 1971, pp.20-27; O. Bayatlı, *Bergama'da Dokumacılık " Türk Etnoğrafya Dergisi*, Sayı 11, Ankara 1957, pp.53-55. D. Pinkwart-E. Steiner, *Bergama Çuvalları, Die Schmuckake Der Yürüken Nordwestanatollens*, Koln 1991.

11. For Kula and Gördes carpets see B. Deniz, "Kula Halıları", *Bilim Birlik Başarı*, yıl 12, sayı 44, 1985, p.17; B.Deniz, "Gördes Halıları", *Bilim Birlik Başarı*, yıl 12, sayı 45, 1986, p.16.

12. For hand motif and its symbolic meanings see A. Aldoğan, "Anadolu Kültüründe El Sanatlarında Sembolik El Motifi", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayo 2, Nisan 1988, pp.83-90.



Resim/Picture 12

Guzulu heybe, detay, Terzihaliller Köyü (Kozak), 1984.
Guzulu saddle-bag, Terzihaliller Village (Kozak), 1984.

well, is used as a talisman protecting the weaving from bad fortune and evil eye.¹³

On the *kilimlik* part of Kozak carpets, the apple motif embroidered on the ground with narrow and broad bordures is the most preferable ornamentation of the carpets and flat weavings woven in Anatolia. Apple, by the region's people, is considered as heaven's fruit due to its smell like 'fragrant of amber' (*misk-i amber*). Its meaning is the same in Kozak region as well.

Kadın kaş (woman's eyebrow) motif used on narrow and broad margins of Kozak carpets is also seen on the carpets and flat weavings in Yunddağ, Çanakkale region and inner parts of Anatolia. It is called *kadın kaş* in Yunddağ and Çanakkale; but called *çatık kaş* (beetle brow) in Yahyalı (Kayseri), Maden (Niğde) and Taşpınar (Aksaray).

Such motifs as *kürekli su*, *yanca*, *çaçeron su*, *gobak*, *goz*, *kestane yaprağı* and *çınar yaprağı* are also seen in Yunddağ, Madra, Ezine and Ayvacık carpets and carry the same names. Thus, it is clear that they are common motifs of these regions.

Çakmak (lighter) motif used for margin bordures and the ground of Kozak carpets is also seen on Ayvacık and Ezine carpets. It is the common ornamentation of the region (Figure 10). Another type of the *çakmak* motif, that is similar to the lighters used by village headmen, is a unique ornamentation of Kozak carpets (Figure 4) (Picture 8).

V-shaped ornamentations on the ground of Kozak carpets are new (Picture 4). This pattern resembles *gırla* motif symbolising a man limping embroidered on flat weavings of Ayvacık region. Traditional shape of this pattern in Kozak is called *elibesinde* motif, which is now forgotten.¹⁴


Bıçaklı su motif is an old ornamentation of Kozak region. This ornamentation, that can be seen on a wide area beginning from Yağcıbedir (Balıkesir) carpets to Antalya region, is, today, mostly used for *Döşemealtı* carpets and is accepted as unique motif of that region. However, this pattern is moved to Aegean and Mediterranean coasts through the migrations from Balkans and Black Sea region in 18th-19th centuries with some changes. Today it is mostly used in Antalya region.

The ornamentation consisting of several rectangular schemes used side by side on the ground of the samples called *Kuzulu* carpets are similar to *Fethiye* (Megri) carpets. This pattern also, probably, has become a common motif of the region through above-mentioned migrations (Picture 11).

The motifs of Kozak carpets have mostly plant-like (herbal) characteristics. Furnitures and geometrical ornamentations are also seen whereas man and animal figures are few. *Elibesinde* motifs, or *gübecik* as called by people, that were used in old carpets are not observed in today's carpets. The ornamentations called *kuzu* (lamb) resembles more plant-like figures than animal figures. *Deve boynu* motif, known also as *çakmak* (lighter) is an ornamentation less seen (Picture 5-12).

Figure is common in classical carpet samples of Western Anatolian Region. 14th-15th Centuries Feudal Period Carpets, known as Animal Figure Anatolian Carpets in Turkish Carpet Making Art, have survived till our century in that region. The above-mentioned figures are the samples following this tradition.

Kozak carpets do not have several variations. In Yunddağ and Madra regions, praying rugs, saddle-bags and bags are common, whereas pillow samples are few. Today, the same features are still valid (Picture 3,4,8,12).

Consequently, Kozak is one of the centres where those famous carpets known in Turkish Carpet Making Art as Bergama carpets are woven. Probably, this region of those famous carpets is in a way a bridge between such famous carpet and flat weaving centres as Yunddağ, Madra, Bergama, Dikili and Kaz Mountains, and Ezine and Ayvacık of Çanakkale. Therefore, they are similar to mentioned region's carpets in terms of patterns, colours and variations. Kozak is not a well-known place but is one of the rare centres, not degenerated and still weaving with traditional methods. 

13. For dragon motif in architecture and weavings see G. Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri", *Belleten*, cilt XXXIII, sayı 130, 1969, pp.171-216. B.Deniz, "Le Motif du Dragons Dans Le Tissage de L'Anatolic-Turc", *Milletlerarası Türk Soylu Halklarının Halı, Kilim, Cicim, Zili, Sumak, Keçe Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kayseri 27-31 Mayıs 1996, Publication of Atatürk Centre of Culture (forthcoming).

14. For pattern see J. Iten-Maritz. *Le Tapis Turc, Anatolie-Asia Mineure*, Paris 1975, pp.116-121.